

Summary

Samborska Y. V. Legal Status of the Public Prosecutor in Affairs About Deprivation of the Parental Rights. — Article.

The article highlights the issue of legal status of the prosecutor and the necessity of his participation in the civil proceedings for cases of parental rights deprivation.

Keywords: parental rights deprivation, protection of the rights, the prosecutor, the child, a minor person, the civil proceedings.

УДК 347.948:340.63

О. М. Соломахіна

ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПРИЗНАЧЕННЯ І ПРОВЕДЕННЯ СУДОВО-ПСИХІАТРИЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

Відповідно до ст. 239 ЦПК України при розгляді судом справ про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, визнання фізичної особи недієздатною та при поновленні цивільної дієздатності фізичної особи судом призначається експертиза. Відповідно до ч. 1 ст. 239 ЦПК України суд за наявності достатніх даних про психічний розлад здоров'я фізичної особи призначає судово-психіатричну експертизу для встановлення психічного стану цієї особи.

Як зазначив Пленум Верховного Суду України в постанові «Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах» від 30 травня 1997 р. № 8 (зі змінами та доповненнями), судово-психіатрична експертиза призначається, коли вирішення цивільної справи залежить від визначення психічного стану особи, її спроможності усвідомлювати значення своєї поведінки внаслідок психічної хвороби або тимчасового розладу душевної діяльності. Ознаками такої поведінки можуть бути немотивовані, неадекватні чи неконтрольовані дії особи. Також Пленум Верховного Суду України зазначає, що судово-психіатрична експертиза обов'язково призначається:

для визначення психічного стану особи в справах про визнання громадян недієздатними;

у справах про поновлення громадянина в дієздатності.

Друга частина ст. 239 ЦПК України містить положення, що у виняткових випадках, коли особа, щодо якої відкрито провадження у справі про обмеження її у цивільній дієздатності чи визнання її недієздатною, явно ухиляється від проходження експертизи, суд у судовому засіданні за участю лікаря-психіатра може постановити ухвалу про примусове направлення фізичної особи на судово-психіатричну експертизу.

Судово-психіатрична експертиза при розгляді судом справ про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, визнання фізичної особи недієздатною та при поновленні цивільної дієздатності фізичної особи судом призначається також відповідно до положень ст. 144 ЦПК України. Експертиза призначається ухвалою суду, де зазначаються: підстави та строк для проведення експерти-

зи; з яких питань потрібні висновки експертів, ім'я експерта або найменування експертної установи; об'єкти, які мають бути досліджені; перелік матеріалів, що передаються для дослідження, а також попередження про відповідальність експерта за завідомо неправдивий висновок та за відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків.

Відповідно до ч. 4 ст. 144 ЦПК України, якщо цього вимагають особливі обставини справи, суд може заслухати експерта щодо формулювання питань, які потребують з'ясування. Зокрема, у постанові Пленуму Верховного Суду України від 28 березня 1972 р. № 3 (із змінами та доповненнями) зазначається, що встановлений Цивільним кодексом судовий порядок вирішення питання про визнання громадянина обмежено дієздатним чи недієздатним є важливою гарантією захисту прав і законних інтересів громадян, тому в ухвалі суду про призначення експертизи на вирішення експертів мають бути поставлені такі запитання:

1. Чи хворіє даний громадянин на психічну хворобу?
2. Чи розуміє він значення своїх дій та чи може керувати ними?

Л. Є. Гузь вважає, що коли експерт в змозі відповісти на питання чи хворіє даний громадянин на психічну хворобу, то бажано уточнення, з якого саме часу хворіє громадянин, а також експерту може бути поставлене питання чи він (громадянин) страждає на «недоумство та в чому це полягає» [1].

У випадках, коли громадянин явно ухиляється від проходження експертизи, він за ухвалою суду може бути направлений на експертизу в примусовому порядку. Питання про таке направлення на експертизу розглядається в судовому засіданні з обов'язковою участю лікаря-психіатра (ч. 2 ст. 239 ЦПК України), також обов'язкове призначення експертизи базується на положеннях ст. 145 ЦПК України, якщо у справі необхідно встановити психічний стан особи.

Пленум Верховного Суду України від 30 травня 1997 р. № 8 (зі змінами та доповненнями) у постанові «Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах» з метою усунення недоліків і роз'яснення питань, що виникають у судовій практиці при призначенні та проведенні експертиз, зауважив, що при розгляді справ суди не мають права приймати рішення без проведення експертизи, якщо за законом її призначення є обов'язковим. Так, Пленум Верховного Суду України зазначає, що судова експертиза як один із засобів доказування сприяє всебічному, повному і об'єктивному дослідженню обставин справи, ухваленню законних і обґрунтованих судових рішень.

Порядок проведення судово-психіатричної експертизи затверджений наказом Міністерства охорони здоров'я України № 397 від 8 жовтня 2001 р.

Судово-психіатрична експертиза, призначена судом, проводиться з метою відповіді на запитання, що виникають під час провадження цивільної справи з приводу психічного стану особи.

Експертиза проводиться в Українському науково-дослідному інституті соціальної і судової психіатрії та наркології МОЗ України, а також центрах судово-психіатричних експертиз (у Києві та Донецьку), відділеннях, які є струк-

турними підрозділами психоневрологічних (психіатричних) лікарень, психоневрологічних диспансерів [1]. Експертизу у вищенаведених експертних установах виконує лікар — судово-психіатричний експерт одноособово або у складі амбулаторних (стаціонарних) судово-психіатричних експертних комісій, також експертиза може проводитись у судовому засіданні.

Судово-психіатрична експертиза може бути:

1) первинна, яка призначається у даній справі з даних питань уперше (ст. 143 ЦПК України);

2) додаткова, яка призначається для вирішення окремих питань, які не були поставлені при первинній експертизі, а також у разі неповноти або недостатньої якості первинної експертизи, і проведення її доручається експертам у тому самому або іншому складі (ч. 1 ст. 150 ЦПК України);

3) повторна, якщо висновок первинної експертизи суперечить матеріалам справи, викликає сумніви щодо його правильності і визнаний судом (суддею) необґрунтованим. Призначення повторної експертизи повинно бути мотивоване, а її проведення доручається іншому, більш кваліфікованому складу експертів (ч. 2 ст. 150 ЦПК України).

Об'єктом судово-психіатричної експертизи є особа, стосовно якої вирішується питання про її дієздатність; матеріали цивільної справи, медична документація, аудіовізуальні матеріали та інша інформація про психічний стан особи, відносно якої проводиться експертиза.

Амбулаторна експертиза може проводитись у суді, експертній установі. Виклик експерта на вимогу судових органів здійснюється згідно з вимогами чинного законодавства. Термін проведення амбулаторної експертизи становить 30 діб з моменту отримання всіх відповідних матеріалів. Залежно від ступеня складності експертизи і обсягу її об'єктів, поданих на дослідження, цей термін може бути продовжений за узгодженням з судовим органом, що призначив експертизу. При проведенні експертизи в суді експерт оголошує акт експертизи в судовому засіданні і дає роз'яснення з питань, які виникли в учасників процесу.

Стаціонарна експертиза проводиться в експертній установі. Термін її проведення — до 30 діб. Залежно від обсягу та складності експертизи термін її проведення може бути продовжений.

По закінченні експертизи складається акт експертизи, що складається із:

1. Вступної частини, яка містить:

- дату проведення експертизи;
- дату експертизи, її номер, чи є вона додатковою, повторною, комісійною або комплексною, форму проведення (амбулаторна, стаціонарна);
- прізвище, ім'я та по батькові особи, яка призначила експертизу;
- прізвище експерта (експертів), фах, посаду, експертний стан, кваліфікаційний клас, ранг, науковий ступінь, вчене звання;
- ким і коли винесено рішення про призначення експертизи;
- прізвище присутніх при експертизі;
- перелік об'єктів, поданих на експертизу;

запитання, поставлені перед експертом (експертами);

– підпис експерта (експертів) під попередженням про відповідальність.

2. Досліджуваної частини акта експертизи, яка містить:

– факти, які отримані при дослідженні поданих на експертизу об'єктів, що стосуються психічного стану особи, у різні періоди часу та їх пояснення;

– дані клінічного дослідження особи, виявлені під час проведення експертизи (психічний, соматичний, неврологічний стан тощо).

3. Мотивувальної частини акта експертизи, яка містить обґрунтоване пояснення даних про психічний стан особи та фактів, які встановлені і виявлені при дослідженні об'єктів експертизи.

4. Висновок експерта повинен бути обґрунтованим і містити відповіді на поставлені перед ним питання у межах його компетенції, мати конкретний характер. У разі виявлення експертом важливих фактів, з приводу яких йому не були поставлені запитання, він дає відповідь з власної ініціативи.

Акт експертизи підписується експертом, членами комісії і засвідчується печаткою експертної установи. При комісійній експертизі у разі незгоди експертів щодо відповідей на поставлені запитання кожен з них складає і підписує окремий акт або частину спільного акта, яка відображає хід і результати досліджень, проведених ним особисто:

1) при проведенні комісійної експертизи експерт, призначений головою комісії, не має переваг перед іншими членами комісії. Як голова комісії він виконує лише організаційні функції проведення експертизи. У разі розходження думок між експертами однієї комісії, у разі розходження висновків первинної та повторної експертизи жоден з висновків немає заздальгідь установленої сили;

2) акт складається у двох примірниках, один з яких направляється в суд, другий залишається в експертній установі.

Судово-психіатрична експертиза, як вже вказувалось вище, проводиться тільки в державних експертних установах. Судово-психіатрична експертиза проводиться амбулаторно, стаціонарно, в суді, заочно (посмертно).

Посмертна судово-психіатрична експертиза, яка є найбільш складною для експертів-психіатрів, завжди пов'язана з вирішенням питання психічного стану суб'єкта під час вчинення конкретних дій. Вона, як правило, проводиться в цивільному судочинстві, і складність її полягає перш за все, в тому, що якість і кількість матеріалів, які характеризували б дії і особистість покійного, обмежені. Посмертна судово-психіатрична експертиза покликана усунути наслідки хворобливих діянь хворого, яка викликає необхідність оцінювати психічний стан підекспертного ретроспективно (після його смерті). В цьому полягає складність вказаних експертиз, оскільки експертний висновок базується на вивченні матеріалів справи медичної документації (якщо вона наявна) і показаннях свідків. Приводом для призначення посмертної судово-психіатричної експертизи є, наприклад, судові позови про визнання недійсним заповіту (договору дарування, інших правочинів), оформленого особою, в психічній повноцінності якої виникли сумніви.

У вищезазначених випадках експертам-психіатрам допомагає обґрунту-

вати висновки про психічний стан особи вивчення показань свідків. У той самий час наявність суперечностей в цих показаннях, як правило, має наслідком виникнення необхідності безпосередньої участі експерта у судовому засіданні. При допиті експерт-психіатр отримує інформацію, яку, усвідомлено чи ні, може надати свідок. Наприклад, ця інформація може стосуватися особливостей поведінки підекспертного в період вчинення конкретних дій (наприклад, заповідача в період оформлення заповіту), особливості взаємовідносин підекспертного з позивачем (відповідачем) при психічних порушеннях (безглуздих вчинках).

Відповідно до сформульованих в ухвалі суду питань в стані підекспертного в період здійснення тої чи іншої юридичної дії можливо декілька варіантів експертних висновків, особливістю проведення експертизи є ретроспективна оцінка психічного стану особи на період закінчення правочину чи іншої юридичної дії. Здійснювати цю оцінку завжди складно через відсутність медичної документації, показань свідків, які відносяться до періоду, що досліджується.

Як показує практика, експертизи досить часто призначаються у відношенні осіб з органічними психічними розладами.

Як приклад можна навести таке спостереження.

Хворий О. 82 роки проживав один і не мав близьких родичів. На обліку у психіатра він не знаходився. Психічний розлад, після визначення як сенільна деменція, що не уточнена, почалась зі зростання мністичних розладів і інтелектуального зниження порушенням критичних функцій, адаптаційних можливостей. І характеризувалась з попереднім перебігом хвороби.

У психіатричній лікарні, де був поставлений вище вказаний діагноз, відмічалось, що хворий дезорієнтований, не розуміє суті простих питань. Після судово-психіатричної експертизи рішенням суду громадянин О. був визнаний недієздатним.

Таким чином, при проведенні судово-психіатричної експертизи враховувалась сукупність клінічних, соціальних, індивідуально-психологічних і психогенних факторів, що здійснюють вплив на поведінку особи. При винесенні експертного висновку враховувались: ступінь вираженості інтелектуально-мністичних та емоціонально-вольових розладів, порушення критичних і прогностичних функцій, особові, індивідуально-психологічні особливості.

Отже, можна зробити висновок, що основними задачами, що вирішуються судово-психіатричною експертизою по даній категорії справ, є визначення психічного стану особи, по відношенню до якої розглядається справа про її цивільну дієздатність, і вирішення питання про здатність цієї особи по стану психічного здоров'я розуміти значення своїх дій чи керувати ними.

Приблизний перелік питань, рекомендований судово-психіатричною експертизою:

1. Чи страждала раніше, чи страждає на даний момент особа, що оглядається, якимось психічним захворюванням, якщо так, то яким саме і з якого часу?
2. Чи може особа за своїм психічним станом правильно сприймати обстави-

ни, що мають значення для справи і давати стосовно них правильні показання?

В цивільному судочинстві найбільш поширені звернення до судової психіатричної експертизи у випадках при визнанні особи недієздатною і необхідності встановлення над нею опіки, а також, наприклад, при визнанні правочину недійсним (купівлі-продажу, актів дарування, обміну житлової площі та ін.); в позові про визнання шлюбу недійсним (наявність у одного із шлюбів психічного захворювання в період укладення шлюбу); при позові у справі про розірвання шлюбу при психічному захворюванні одного із подружжя, при цьому мова йде про можливість впливу гострих психічних розладів у вигляді маячні, ревності, переслідуванні та ін.; при позові про відшкодування заподіяння шкоди; при спорах про виховання дітей; при визначенні часу настання недієздатності; при прогнозі психічного стану та ін.

У зв'язку з прийняттям Закону України «Про психіатричну допомогу» необхідність залучення експертів-психіатрів до розгляду цивільних справ значно зросла. Причинами є: регулювання прав осіб, що страждають психічним захворюванням; необхідність встановлення цивільної процесуальної дієздатності і можливості участі у судовому процесі; конфлікти і мотиви, пов'язані з недобровільною госпіталізацією в психічні стаціонари (для проведення лікування, експертиз, обстежень та ін.); оцінка дій медичних працівників, посадових чи інших осіб із надання психічної допомоги та ін. [2].

Література

1. Клименко Н. І. Судова експертологія: курс лекцій : навч. посіб. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / Н. І. Клименко. — К. : Ін Юре, 2007. — С. 50.
2. Россинская Е. Р. Судебная экспертиза в гражданском, арбитражном, административном и уголовном процессе / Е. Р. Россинская. — М. : Норма, 2005. — С. 526–531.
3. Судова експертиза: нормативно-правове регулювання та наукові коментарі : навч.-довід. посіб. — Х. : Одісей, 2004. — С. 96.
4. Судові експертизи в Україні : зб. нормат. актів. — К. : Юрінком інтер, 2002.
5. Про судову експертизу : Закон України від 25 лют. 1994 р. № 4038. — С. 5.
6. Про психіатричну допомогу : Закон України від 22 лют. 2000 р. № 1489 — С. 22.
7. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз : затв. наказом Міністерства юстиції України від 8 жовт. 1998 р. № 53/5. — С. 29.
8. Положення про кваліфікаційні класи лікарів — судово-психіатричних експертів : затв. наказом Міністерства охорони здоров'я України від 31 жовт. 1995 р. № 199. — С. 199.
9. Порядок проведення судово-психіатричної експертизи : затв. наказом Міністерства охорони здоров'я України від 8 жовт. 2001 р. № 397. — С. 308.

Анотація

Соломахи́на О. М. Дослідження процесуальних особливостей призначення і проведення судово-психіатричної експертизи. — Стаття.

Стаття присвячена дослідженню процесуальних особливостей призначення і проведення судово-психіатричної експертизи при розгляді цивільних справ у порядку окремого провадження. Проаналізовані особливості призначення експертизи, формування питань до експерта, затверджений порядок проведення судово-психіатричної експертизи (медичні аспекти).

Ключові слова: окреме провадження, призначення експертизи, проведення експертизи, психічний стан особи, об'єкт судово-психіатричної експертизи, акт експертизи, висновок експерта.

Анотація

Соломахи́на О. М. Исследование процессуальных особенностей назначения и проведения судебно-психиатрической экспертизы. — Статья.

Статья посвящена исследованию процессуальных особенностей назначения и проведения судебно-психиатрической экспертизы при рассмотрении гражданских дел в порядке особого производства. Проанализированы особенности назначения экспертизы, формулировка вопросов к эксперту, утверждён порядок проведения судебно-психиатрической экспертизы (медицинские аспекты).

Ключевые слова: особое производство, назначение экспертизы, проведение экспертизы, психическое состояние лица, объект судебно-психиатрической экспертизы, акт экспертизы, заключение эксперта.

Summary

Solomakhina O. M. Research of Remedial Features of Appointment and Carrying Out of Judicial-Psychiatric Examination. — Article.

The following article is dedicated to the research of procedural peculiarities of the appointment and conducting of the judicial — psychiatric examination while considering civil cases in a court in the order of special proceeding. Are analyzed the main features of appointment of the judicial — psychiatric examination, statement and formulation of the questions made to an expert, order confirmation of conducting of the judicial — psychiatric examination (medical aspects).

Key words: special proceeding, appointment of the examination, conducting of the examination, mental condition of the person, the object of the judicial — psychiatric examination, the act of examination, the expert's statement.

УДК 347.942/943:347.626.6

Ю. Ю. Цал-Цалко

СУДОВІ ДОКАЗИ У СПРАВАХ ЩОДО ПОДІЛУ СПІЛЬНОГО МАЙНА ПОДРУЖЖЯ

Зважаючи на те, що основним завданням і обов'язком суду при розгляді і вирішенні справ щодо поділу спільного майна подружжя є з'ясування реальних (дійсних) взаємовідносин сторін, а також захист і охорона порушеного, невизнаного або оспорюваного права чи інтереса осіб саме шляхом винесення законного і обґрунтованого рішення, то відповідно з'ясування цих взаємовідносин можливе лише шляхом дослідження та обов'язкової оцінки доказів стосовно даної категорії справ, які надаються суду безпосередньо учасниками цього процесу.

Висновок про наявність чи відсутність певних обставин справи й пов'язаних з ними суб'єктивних прав та обов'язків сторін досягається судом шляхом дослідження й використання ним у судовому процесі передбачених процесуальним законодавством інструментів судового доказування: доказів, засобів доказування [1, 56].

Перецінити значення доказів у сучасному цивільному судочинстві дуже складно, оскільки належне і достатнє підтвердження всіх юридичних обставин — це запорука подальшого об'єктивного вирішення справи.

© Ю. Ю. Цал-Цалко, 2010